

מהמקום שבו היומן מסתיים

שולמית הראבן לימדה אותי שכתובה היא עבודה קשה, חצובה בסלע, ובזכותה גם למדתי לאהוב ספרות לבנטינית. לא פגשתי אותה מעולם, אבל יש לנו ההומור שהוא רק שלנו. חמש שנים לפטירתה

גלית דהן קרליבך

אני נהגתה רמוקרטית בספרות. ישנם ספרים שבעיני לא היו ראויים לכריכת יערות, גם אם מדובר בענף אחד, אך מצד שני כואב לי לספרת כמו שולמית הראבן, שלא יחצנה את עצמה, לא התראינה אצל לפיד ולא צולמה כמעט, אינה מקבלת את המקום הראוי בספרות שלנו. לא כי "תרמה את קולה לשיח הפמיניסטי", בפירוש לא, אלא מפני שהיא סופרת מצוינת ונדירה. ואני טוענת באחריות מלאה שהיא הטובה מכל בני דורה, שלא לדבר על הספרות העכשווית. בנקודה זו רצוי להוסיף גילוי נאות. ובכן, לצערי, אין לי גילוי כזה. לא הכרתי את הסופרת בחייה, לצערי ולמולה. ההוצאות לאור אינן משלמות לי אחוים ממכירת ספריה, וגם אין בינינו כל קרבה שפחותית. מדובר באהבה טהורה. לכן, לא היתה שמחה ומאשרת ממני כאשר נודע לי שהוצאת דביר הוציאה מהדורה חדשה של טרילוגיית צימאון שלה, שתכלול דברי פתיחה של אריאנה מלמד ודודי גרוסמן. כבר ימים אחרים אני מתהלכת בתחושה שעולמנו לא כל כך גרוע, וספר חדש נוסף למדף הראבן שלי.

הצלפות אחרי הלידה

את שולמית הראבן הכרתי בימים שלאחר לידת בתי. או, שום ספר לא נקרא לי טוב. עיניי שהורגלו לחומר מחקרי על אודות תנוחות וצריים פולו הצירה בעצבנות. שום חוויה פרט לזו שעברתי עכשיו לא נראתה לי כראויה לקריאה. הספר הראשון שלה שאוהב לידי היה 'שונא הניסים', וכמו בכל אהבה אמיתית, זה קרה במקרה. סקרתי ארגו מאובק מלא בספרים, וההולטתי לבחור בספר הרק ביותר. הספר שברתי עם קץ לתקופה המפוקתת.

קראתי והמילים צלפו בפני. כשמצלפים ברך אתה לא יכול להתעלם: לא רפרתי מילים כדי לסיים כבר. לא פולתי לשום כיוון. כל מילה נחצבה, מראה עולמות.

כססימתי את הספר הדק - בן שישים העמודים - ניערתי אותו באכזבה: אולי יפלו עוד מילים וימשכו את העלילה. אז גיליתי את סוד הצמצום: במשפט אחד אמרה את מה שסופרים רבים יאמרו בעשרה משפטים. ככל שניסיתי לא להצליח להאריך את הסיפור. הספר היה מקשה אחת, ושום מילה לא התערה ממנו. סיפור יציאת מצרים שתמיד היה נשמע לי בהמון קולות, במהומה, נפרט בספרה על מיתר אחד. וגיליתי שיש אנשים בסיפור המוסיקלי הזה. לא רק דמויות ערטילאיות שהשליכו אותן לאיור: יש ביתה ואשחר ומילכה ומשה ואלהים, כפי שמעולם לא הכרתי.

אחר כך כבר התמכרתי. בהתחלה, בתמימות של מאוהבת, הגעתי לחנויות הספרים הרגילות. 'שולמית הראבן', פקדתי, והמוכרים שימטו את המצח. ליד סופרים אחרים, לעיתים בני דורה, הראבן לא נמצאה. לעיתים הצלחתי למצוא שם כמה ספרים שלה, דקים, מתחבאים מפני הצלחתי. אחר כך, כמאהבת ותיקה, הצלחתי לכריכה דקה. אחר כך, כמאהבת ותיקה, הצלחתי לאתר כמעט את כל ספריה, לאט לאט. ספרים נדירים ומתפוררים.

אל תאמין לסופר

לא קל לכתוב על אהבה. סכנת הקלישאה אורבת לי בכל פינה וכי מה כבר אפשר לחדש בסיפור אהבה של נכתב קודם?

קיימת חובת מרחק בין סופר ליצירה. אני יודעת. אני גם יודעת שהיצירה אינה הסופר, שהרי דיקנס שפניא את דמויותיו במלמה אמיתית היכה את ילדיו, והיה בעל מרשע, ודוגמאות על סופרים אנטישמים שכתבו על מיסר וזגמ חבירי לא חסרות. את כל זה

אני יודעת. אבל עם הראבן הסיפור שונה, כי מעטים מאוד האנשים שמשוהו מהאישיות הנדירה שלהם, מגרעיין האמת שלהם, מבכזבין החוצה. אצל הראבן, ראייתה המיוחדת את העולם כצנצה גם בסיפוריה. ושלא תטעה: לא מדובר על אוטוביוגרפיה. הראבן שמרה על פרטיותה בקנאות רבה. גם לחיצות רבות ב'גוגל' יעלו שוב ושוב את אותם פרטים: היכן ומתי נולדה, תאריך פטירתה, רשימת ספריה (תשעה עשר) ותרגומיה (שלושה עשר), ושתיים או שלוש תמונות שלה.

בהקדמתה ל'ימים רבים', אוטוביוגרפיה' כתבת הראבן: "תמיד חשבתי שתרבות מתחילה במקום בו יודעים להבדיל בין האישי לציבורי". גם בספרה האחרון כל סיפור מייצג תקופה. בלי שמות. בלי פרטי פרטים של משפחה. בלי חשיפת נפש מכיחה. שום פרט שסיפק את תאוות המציצנות. ספרות נטו. או כפי שהראבן כתבה באחת המסות שלה: "ספרות מתחילה מהמקום שבו היומן האישי מסתיים".

בעידן הנייריג' המכביר סדנאות בכל נושא, בעידן שבו כל אחד יכול לכתוב כי מספיק ש"רק יתחבר לעצמו", הכתיבה של הראבן נדירה יותר ויותר. הראבן קראה לכתביה עבודה, שנצרכת למשמעת ברזל: שגם לה, ככל עבודה בעולם, יש הכלים שלה: הפעלים, הבניינים, הפיסוק, המצולל, השתיקות, הרווחים. כשפגשתי בספריה הומחש לי לראשונה כיצד הכתיבה היא קודם כל 'אריך', אחר כך ה'מה'. ואז חורה אצלי הכתיבה למקום הראוי לה: לא בעיתונות הכתובה, ולא בתקשורת, אלא קרובה יותר למקצועות הציור והמוסיקה.

"אל תאמין לסופר בכלל", כתבת הראבן במסתה 'שפ המסכות של המילים'. "אסור להאמין לו כשהוא אומר אני חרד, אני אוהב, אני רוצה". ושוב מפנה אותנו הראבן למקרא ששפתו כולה בתמצות, שונה כל כך מהזווית הקדומה שמכבירה תאריך, לעובדה שבכל עקדת יצחק אין ולו מילת תואר אחת.

למדתי אז שלשון אינה רק כללי פיסוק וניקוד, כי אם מערכת שלמה של התנהגות. למדתי לפרק קלישאות ולהבין אותן מההתחלה: 'בצע כסף', שבמקור היה מטבע בצורה לשניים כשכל חלק נקרא בצע. 'אור יקרות' סילק את הנכרשת המהומית מראשי, והחדיר אור מרוכז דרך עיני ברד. וכש'בירכו על המוגמר' לא סיימו עבודה מתישה באנחת רווחה, אלא בירכו על ריחו הטוב של שית שנקלה על גחלים בסוף הארוחה.

פתאום הבחנתי בהבדלים המהותיים שבין הנצרות ליהדות. הנצרות המקדשת את הרגש, את גודל האילוהים ואת המרחק בינו לבין האדם. מילים שהיו נהוגות אצלי היסטו לצאת: 'דרך ארץ' שהוא מערכת של כללים ולא רק נימוס, 'מלכות שמים', 'זכות אבות' או אפילו 'ביטחון'. כל המילים שעל ידי שימוש מוטעה הן אנתוני מאבדים את הצופן המהותי שלנו, ואת היד על הדופק המצופן הזה הניחה ספרות חילונית לחלוטין.

הבחנתי שאכן השפה מתארכת, בניגוד לטבעה המתמצת. שמוי לב שאכן השפה הפכה פסיבית. אמרתי לעצמי בקול רם: 'נהג דרס הולך רגל', והצטמררתי. רק אז הרגשתי את גודל האשמה לעומת המשפט הממיי: 'הולך רגל נדרס'. וכנקודה למחשבה נתנה הראבן דוגמה להשפעת מבנה השפה על ההתנהגות: בשפה הגרמנית מופיעה הפעולה בסוף המשפט. אולי בגלל זה אומה שלמה לא נטלה אחריות למעשי הנאצים.

דוחה כל משיח

אחד החסרונות במגורים בסביבה הומוגנית מבחינת דעות והשקפות הוא חוסר היכולת להקשיב לדעתו של האחר, ולו רק כדי לשלל את העמדה

במשפט אחד אמרה את מה שסופרים רבים יאמרו בעשרה משפטים. הראבן

המגיפה שהניסה אותם, וכשילדים מזמרים ירושלים של זהב הכוונה כבר מזמן אינה לתכשיט.

כשקראתי את 'עיר ימים רבים' - נרגעתי. ירושלים של הראבן, הנכונה לקלוט את כולם, נפרשה בפני המשוגעים והספרדים והאשכנזים והערבים והבריטים והזונות והיקים - כולם בכפיפה אחת. עם סיום הלימודים למדתי להסתובב בעירי ללא רגשי אשם, כשמילותיה של הראבן מכות בני 'אני חבצלת ירושלים שהילתה אבק, שושנת עמק המצלבה שורק בו פסולת, מלכה בציון העייפה, בריח כרוב באוש, נישמת את נשימת האבן. כל המילים גסות הן, בלתי אפשויות. רק האבן, לפנות בקור, ברורה ונקייה, ויש בה מוחלט'.

אז רווח לי. נשמה לי העיר. עיר ברורה ונקייה שיש בה מוחלט.

השמש העזה מהקצעת

אבל יותר מכל, בשבילי הראבן היא הסופרת הלבנטינית שלנו. בזכותה הפסקתי לחשוש מהמושג תרבות מורחית או 'אחרות'. כל סופר ממוצא 'אחר' יודע ומכיר את הבעייתיות בכתיבה על המורה, על בית אבא, על הלחם החם שנאפה בתנורי הבני. מעטים הם האנשים שיבחינו בין לבנטיניות אמיתית לבין פולקלור.

הראבן ידעה והבחינה. בספרה על שירותה כקציעה במעברות סיפרה על מור ההיתוך החובבני של בדגורין. לשכוח כל מה שהיה. היא ידעה להערך את ה'בן אדם' הזה שירדע בעל פה את הרמב"ם והפוסקים, וידע את שימושיהם, כשאוהבו בן אדם ככש מלפפונים באסלה שלא היה לו צורך בה.

כשאני חושבת על הלבנט, כשפים לא מסתובבים לי בראש והלחם של סבתא לא תופח בתנורים של נשמתי. הלבנט בשבילי הוא בכך שאדם דד בעיר, בקומה רביעית, וממיד יוהה את מכריו הוותיקים: את החרשוף והפיגם, האזוב והכתלה, וידע את שימושיהם, למרות שאין לו "מנטאליות של מושבניק".

לבנט זה האהבה לשפות, לשכנים הערבים - גם אם הם נחשבים כאויבים. לא מתוך התייפפות, אלא סתם כך, כדי לשמוע את ההר העולה מהשפה התאומו לנו. היא ידעה מהו יופי לבנטיני לא רק כשפים ולחמים שנחרכים לאיטם, אלא ידעת השמחת המשך בעמ' 21

מהמקום בו היומן מסתיים

◀ המשך מעמ' 8

ואהבתן, כי כאן קרה וקורה הכל, כאן נוצרו ועברו עמים. התרבות אינה מוגדרת רק ליבשת זו או אחרת, אלא לבלבה הוא כאן. או כפי שכתבה במסתה 'אני לבנטינית': "שהרי הלבנט הוא התגלמות הסינתזה ותמציתה. היפוכו של כל ייחוד בוטה וצעקני. הוא הוא הפלורליזם עיוור הצבעים באשר לגזע, למוצא אתני, לדת. הלבנט כמעט שאינו הולך לשום מקום: כולם באים אליו, והשמש העזה מהקצעת ומעצבת את הכול".

על כל אלו אני אוהבת אותה. על שהכירה לי סופרים נידחים כמו פר לאגרקוויסט, ועל שתרגמה את 'בישימון וביער עד'. וגם כי לימדה אותי את גבולות הפרופורציה במסתה על הביקורת. ועל כל הצחוקים הפרטיים שלנו: כמה אנשים נפלו בפח כשקראו את 'העד'. כמה אנשים מסתובבים נפוחים מעצמם בעולם כמו דוקטור פינקרלוט. אני אוהבת אותה על החברים שהעניקה לי ושהולכים איתי לכל מקום: דולי יעקובס ושרה אמריליו, פרופסור ברזל ומרגלית עזר, חולת הנפש שובת הלב של דוקטור לוט ועוד. אני אוהבת אותה כי בימים שחורים וקשים כשהחנויות מוצפות ברבי מכר היא נשארת לי אחת ויחידה.

לו הייתי פוגשת אותה הייתי רואה אישה שחוצבת מילים מתוך סלע, בכוח, במאמץ, בברירה. היא היתה מושכת בכתפיה. אני בטוחה. היא לא צריכה עדת מעריצים פעורי פה, כמוני. היא היתה ממשיכה לכתוב ולחצוב. סופרת לבנטינית אמיתית. ■